

Міністерство освіти і науки України
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

ПОЛЯК ІРИНА ПАВЛІВНА

УДК 811.161.2'366.5(043.5)

**ФУНКЦІЙНО-СЕМАНТИЧНА КАТЕГОРІЯ НЕОЗНАЧЕНОСТІ
В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРНІЙ МОВІ**

Спеціальність 10.02.01 – українська мова

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Луцьк – 2019

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі української мови Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник – доктор філологічних наук, професор
Костусяк Наталія Миколаївна,
Східноєвропейський національний університет
імені Лесі Українки,
професор кафедри української мови.

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор
Городенська Катерина Григорівна,
Інститут української мови НАН України,
завідувач відділу граматики
та наукової термінології;

кандидат філологічних наук, доцент
Тиха Лариса Юрївна,
Луцький національний технічний університет,
доцент кафедри української
та іноземної лінгвістики.

Захист відбудеться 06 червня 2019 р. о 10⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 32.051.02 у Східноєвропейському національному університеті імені Лесі Українки (вул. Винниченка, 30-А, ауд. 43 бібліотеки СНУ ім. Лесі Українки, м. Луцьк, 43021).

Із дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки за адресою: вул. Винниченка, 30-А, м. Луцьк, 43021.

Автореферат розіслано 3 травня 2019 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради,
кандидат філологічних наук, доцент

О. І. Приймачок

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Лінгвістичну парадигму кінця XX – початку XXI ст. визначає зорієнтованість на вивчення мовних категорій як своєрідних універсалій, що виникли внаслідок певних мисленнєво-мовленнєвих операцій й експлікують поняттєвий зміст предметів, явищ, властивостей об'єктивного світу. У такому разі набуває виразності взаємодія мовознавства з низкою суміжних дисциплін, зокрема філософією, логікою, психологією та ін., а також опертя на класичне твердження про тісну взаємодію мови й мислення та значний акцент на антропоцентризмі, який ґрунтується на ідеях дослідження мови передовсім задля пізнання її носія. Межі утрадиційненого вивчення категорійної системи значно розширив функційний підхід, що в україністиці набув функційно-категорійного виміру й став підґрунтям створення функційно-категорійної граматики. Її концепція започаткована в працях І. Р. Вихованця й апробована в наукових студіях К. Г. Городенської, А. П. Загнітка, Н. В. Гуйванюк, М. В. Мірченка, М. П. Баган, Н. М. Костусяк, О. Г. Межова, І. А. Мельник, Т. Є. Масицької та ін. У зарубіжному мовознавстві ідеї функціоналізму відбиті в дослідженнях С. Діка, Ш. Баллі, Є. Куриловича, Л. Теньєра, Т. Гівона, В. В. Виноградова, О. В. Бондарка, Г. О. Золотової та ін., напрацювання яких послугували основою для виділення й комплексного студіювання функційно-семантичних категорій, що вважають чи то складниками функційно-семантичних полів (О. В. Бондарко, М. В. Всеволодова, І. Р. Домрачева, О. Ю. Грипас та ін.), чи незалежними, непідпорядкованими величинами (І. Р. Вихованець, Т. П. Ткачук, І. М. Кучман, О. О. Сікорська та ін.). У сучасній лінгвістиці проблема студіювання категорійних одиниць цього різновиду не нова. Зокрема О. Ю. Грипас проаналізувала функційно-семантичну категорію порівняння. І. В. Богданова обґрунтувала функційно-семантичну польову природу локативності. Об'єкт дослідження І. М. Кучмана – функційно-семантична категорія каузативності, О. О. Сікорської – потенційності, Т. П. Ткачука – допустовості. Функційно-семантичні та етнолінгвістичні вияви категорії заперечення докладно простудіювала М. П. Баган. У цю категорійну палітру цілком вписується й функційно-семантична категорія неозначеності, якій у мовознавстві приділено найменше уваги.

У сучасній українській лінгвістиці неозначеність зазвичай розглядають як опозитивний компонент до означеності (О. О. Тараненко, Н. Ю. Ясакова, В. М. Кондратюк та ін.). Близькі в цьому плані міркування науковців, чії дослідження побудовані на матеріалі російської (О. В. Бондарка, В. Гладрова, О. Д. Шмельова, О. Г. Ревзіної, М. С. Поспєлова, С. О. Крилова, Т. М. Ніколаєвої, Т. В. Ців'ян та ін.), англійської (Л. М. Грижак), румунської (Т. М. Свешникової) чи кількох мов, приміром порівняльно-історичний аналіз категорії означеності / неозначеності в слов'янських, балтійських і давньобалканських мовах запропонував В. В. Іванов, у російській та французькій мовах – І. М. Єфремова, Т. М. Белкова, у французькій, англійській та російській – О. В. Колибелькіна, у різноструктурних мовах (романських, германських, болгарській, башкирській, татарській) – Р. З. Мурясов. Лінгвісти висловлюють різні думки з приводу статусу вказаної категорійної величини. Зокрема О. О. Тараненко означеність / неозначеність називає граматичною категорією суто іменників і водночас неморфологізованою,

поняттєвою категорією, зреалізованою мовними засобами лексико-граматичного рівня (займенниками, прислівниками, частками, а на рівні речення – контекстом). Когнітивну основу в потрактуванні означеності / неозначеності вбачає У. Чейф. О. В. Бондарко кваліфікує її як функційно-семантичне поле із суб'єктно-об'єктним ядром. В. Гладров уважає означеність / неозначеність семантичною категорією, С. О. Крилов – поняттєвою категорією детермінації, Т. М. Ніколаєва – однією з категорій семантики висловлення, Р. З. Мурясов – комунікативно-граматичною категорією іменника. Проте виразний акцент на функційних можливостях, змістовій своєрідності, засобах експлікації неозначеності посприяли її кваліфікації як самостійної категорії, що виражає повну чи часткову відсутність інформації про предмети, явища, їхні ознаки, кількість та ін. і представлена різнорівневими маркерами, які більшою чи меншою мірою репрезентують її змістові різновиди. Домінування семантичних ознак, що лежать в основі внутрішнього членування неозначеності, та чіткий функційний потенціал засобів її моделювання дає змогу трактувати вказану категорію як функційно-семантичну. У сучасному мовознавстві деякі аспекти неозначеності та її маркерів простудіювали О. Ю. Семененко, О. В. Литвиненко, І. В. Дудко, Н. В. Кавера, Л. Ю. Тиха, О. Б. Акімова, І. М. Кацитадзе, Н. В. Христіанова, В. В. Гуревич та ін., але комплексного дослідження, що акумулювало б усі відомості про її організацію та систему різнорангових й ієрархічно організованих засобів вираження, ще немає. Не розв'язаним залишається питання грамемного структурування цієї категорійної величини.

Актуальність теми дисертації. Проблема комплексного студіювання функційно-семантичної категорії неозначеності, що передбачає витлумачення її передусім на засадах функційно-категорійної лінгвістики та пріоритетних нині комунікативно-прагматичного й антропоцентричного аспектів, належить до низки актуальних та дискусійних. Зорієнтованість на вказані механізми опису цілком закономірно зумовлює обґрунтування значеннєвого діапазону, ієрархізацію грамемної структури й різнорівневих засобів вербалізації вказаної категорійної величини, обстеження їхнього функційного потенціалу та різноманітних перехідних зон вияву. Акцентування на зазначених механізмах дослідження сприяє створенню чіткої, цілісної й щонайповнішої класифікаційної моделі неозначеності як самостійної, непідпорядкованої функційно-семантичної категорії, що відрізняється від значно поширенішого в науковій парадигмі розгляду її в опозиції до означеності в межах однієї категорійної величини. Осібної уваги заслуговує визначення місця неозначеності в категорійній системі сучасної української літературної мови.

Зв'язок праці з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано в межах планової наукової теми кафедри української мови Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки «Грамматичні одиниці й категорії української мови». Тему роботи затвердила вчена рада Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки (протокол № 6 від 24 грудня 2015 р.).

Мета дисертаційної роботи – обґрунтувати виокремлення функційно-семантичної категорії неозначеності, запропонувати її оновлену, ієрархічно структуровану грамемну типологію, зорієнтовану на комплекс змістових ознак і різнорівневих формальних засобів.

Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких **завдань**:

1) аргументувати виокремлення й схарактеризувати теоретико-методологічні аспекти дослідження функційно-семантичної категорії неозначеності, з'ясувати її місце в категорійній системі сучасної української літературної мови;

2) окреслити комунікативно-прагматичну спеціалізацію функційно-семантичної категорії неозначеності;

3) структурувати категорію неозначеності, проаналізувати механізми її реалізації, ієрархізувавши центральні (ядерні) і перехідні (напівцентральні (приядерні), периферійні та абсолютно периферійні) зони;

4) визначити роль дієслівних, відприкметникових, відчислівникових та відіменникових предикатів і їхніх формально-синтаксичних корелятивів у моделюванні функційно-семантичної категорії неозначеності загалом та її граєм зокрема;

5) ранжувати грами категорії неозначеності з огляду на своєрідність субстанційного вираження їхніх маркерів у простих елементарних структурах, зацентрувати на випадках імпліцитної реалізації вказаної семантики;

6) виокремити й систематизувати вторинні предикатні синтаксеми як засоби експлікації функційно-семантичної категорії неозначеності в простому ускладненому реченні, з'ясувати специфіку моделювання граєм з узагальненим категорійним значенням неозначеної атрибутивності й неозначеної адвербіальності;

7) обґрунтувати взаємодію функційно-семантичної категорії неозначеності з модальними виявами висловлень у сучасній українській літературній мові.

Об'єкт наукового аналізу – функційно-семантична категорія неозначеності сучасної української літературної мови.

Предмет дослідження – семантичні, функційні, комунікативно-прагматичні, модальні особливості різнорівневих, ієрархічно організованих засобів вираження категорії неозначеності, зокрема й тих, що мають різне за ступенем вияву неозначено-означене спрямування.

Методи дослідження. Досягнення поставленої мети, розв'язання накреслених завдань, достовірність отриманих результатів і висновків забезпечило використання низки методів: *описового* як основного з притаманними йому прийомами зовнішньої та внутрішньої інтерпретації – для лінгвістичного обґрунтування функційно-семантичної категорії неозначеності, інвентаризації мовного матеріалу, ранжування морфологічних і синтаксичних засобів вираження неозначеної семантики; *контекстуально-семантичного аналізу* – для з'ясування комунікативно-прагматичної спеціалізації висловлень із неозначено маркованими лексемами; за потреби методу *кількісних підрахунків*, що посприяв вияву продуктивності та виділенню низки домінантних засобів реалізації неозначеності; методик *компонентного аналізу* – для змістової диференціації мовних одиниць з узагальненою неозначеною семантикою; *трансформаційного аналізу* – для перетворення різних за статусом і структурою синтаксичних одиниць із метою вирізнення та диференціації вторинних маркерів неозначеної й неозначено-означеної семантики; *транспозиційного аналізу* – для визначення базових та похідних, пов'язаних із явищем вторинної предикації компонентів, що експлікують функційно-семантичну категорію неозначеності в простих ускладнених структурах, а також тих, які виникли внаслідок десемантизації.

Джерелами фактичного матеріалу дослідження слугували передусім тексти української художньої літератури ХХ–ХХІ ст., мас-медійних жанрів (друковані й інтернетні видання), подекуди – наукового стилю та самостійно змодельовані речення; до аналізу залучено дані Великого тлумачного словника сучасної української мови (Київ ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005) і Словника української мови в одинадцяти томах (Київ : Наук. думка, 1970–1980). Картотека дослідницького матеріалу нараховує близько 7000 різнорівневих одиниць із семантичним компонентом неозначеності, дібраних переважно методом наскрізного виписування.

Наукова новизна дисертаційної праці зумовлена тим, що в сучасній лінгвістиці вона є першим цілісним студіюванням неозначеності як самостійної функційно-семантичної категорії української мови, побудованим на концепції новітньої функційно-категорійної граматики з акцентуванням на комунікативно-прагматичних та антропоцентричних аспектах. У дослідженні визначено місце неозначеності в загальній класифікаційній сітці інших категорійних одиниць; удокладнено й ієрархізовано засоби її морфологічної реалізації, зацентровано на випадках імпліцитного вираження вказаної семантики, з'ясовано синтаксичну сутність маркерів неозначеності, що зумовило розмежування центральних (ядерних) і перехідних (напівцентральных (приядерних), периферійних та абсолютно периферійних) зон; запропоновано графемне ранжування аналізованої категорії, на основі чинного термінологічного апарату створено поняття на позначення виділених граматичних значень, зокрема вирізняє *грамеми неозначеної дії, неозначеної дії-стану, неозначеної динамічної кількості, неозначеної якості, неозначеної якості-відношення, неозначеного стану, неозначеної кількості, неозначеної кількості-відношення, неозначеної кількісно-вікової ознаки; суб'єктної неозначеності, об'єктної неозначеності, адресатної неозначеності, локативної неозначеності, інструментальної неозначеності; атрибутивної неозначеності, адвербіально-способової неозначеності, адвербіально-ступеневої неозначеності, адвербіально-темпоральної неозначеності, адвербіально-просторової неозначеності, адвербіально-причинової неозначеності, адвербіально-цільової неозначеності, адвербіально-умовної неозначеності, адвербіально-допустової неозначеності, модально-гіпотетичної неозначеності й модально-переповідної неозначеності*, які мають своїм опертям узагальнені категорійні значення відповідно неозначеної предикатності, субстанційності, атрибутивності, адвербіальності й модальності; опис функційно-семантичної категорії неозначеності доповнено дослідженням її взаємодії з деякими категорійними виявами модальності.

Теоретичне значення виконаного дослідження полягає в поглибленні відомостей про функційну й комунікативно-прагматичну спеціалізацію неозначено маркованих різнорівневих мовних одиниць, розширенні уявлення про їхню внутрішню змістову палітру, рівень спеціалізації та ін. Запропонована класифікаційна модель студіювання функційно-семантичної неозначеності, побудована на українськомовному матеріалі, збагачує методологію й інструментарій аналізу інших категорійних одиниць такого зразка та може бути застосована до опису їх на матеріалі інших мов.

Практичне значення роботи пов'язане з можливістю скористатися отриманими результатами у викладанні курсів «Лексикологія української мови»,

«Морфологія української мови», «Синтаксис української мови», «Теоретичні основи функційної морфології», «Проблемні питання морфології», «Теоретичні основи функційного синтаксису», «Сучасні лінгвістичні парадигми», написанні підручників, навчальних посібників, довідників, а також у науковій роботі студентів та аспірантів.

Особистий внесок здобувача. Дисертантка виконала дослідження самостійно. Усі праці написано одноосібно.

Апробація результатів дослідження. Найвагоміші теоретичні положення й дисертацію загалом обговорено на засіданні кафедри української мови Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки (протокол № 9 від 20 лютого 2019 року). Наукові доповіді з теми дисертації оприлюднено на Międzynarodowej Konferencji Młodych Ukrainistów (м. Варшава, 2016 р.), І Всеукраїнському семінарі-турпоході «Проблеми національної ідентичності: культурно-історичні, соціальні та економічні виміри» у рамках програми «Kremenets science: open air, або наука в кросівках» (м. Кременець, 2016 р.), Науково-практичній конференції «Litteris et Artibus: нові горизонти» (м. Кременець, 2016 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Розвиток філологічних наук: європейські практики та національні перспективи» (м. Одеса, 2018 р.), Міжнародній науково-практичній конференції з нагоди ювілею доктора філологічних наук, професора К. Г. Городенської «Соціокультурні та комунікативні аспекти функціонування мовних одиниць» (м. Київ, 2018 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Культуромовна особистість фахівця у ХХІ столітті» (м. Суми, 2018 р.), а також на секційних засіданнях щорічної підсумкової наукової конференції професорсько-викладацького складу, аспірантів і студентів Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки «Фестиваль науки» (м. Луцьк, 2015–2018).

Публікації. Основні положення дисертації викладено у 8 одноосібних наукових статтях, серед яких 5 – у фахових виданнях України, 5 – у виданнях, зареєстрованих у наукометричних базах, а також 1 – у матеріалах доповідей.

Структура та зміст роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури (342 позиції) та списку використаних джерел (217 позицій). Обсяг роботи без списку літератури – 219 с. Повний обсяг – 268 с.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано вибір теми дослідження, окреслено мету, основні завдання роботи, об'єкт, предмет та методи дослідження, схарактеризовано джерела фактичного матеріалу, визначено наукову новизну, теоретичне й практичне значення одержаних результатів, подано відомості про апробацію основних положень дисертації, її структуру та зміст.

У **першому** розділі *“Теоретико-методологічні аспекти дослідження категорії неозначеності в сучасній лінгвістиці”* з'ясовано особливості функційного принципу студіювання мовних одиниць і категорій у сучасному мовознавстві, визначено місце категорії неозначеності в системі функційно-семантичних категорійних одиниць, докладно схарактеризовано її комунікативно-прагматичну спеціалізацію, структурні ознаки та засоби вираження.

Динаміку наукової інтерпретації української категорійної системи відбивають її узвичаєний формально-структурний опис і новітній функційний, що передбачає студіювання мовних категорій та одиниць з огляду на домінування семантичної мотивованості, підкріпленої аналізом спеціалізованих і вторинних засобів їхнього вираження. Витворенню концептуально цілісного уявлення про сутність категорійного ладу української мови сприяє його вивчення на тлі комунікативно-прагматичних й антропоцентричних параметрів та зорієнтованість на екстралінгвальні умови спілкування. Дослідження категорійної системи крізь призму значеннєвості й акцентування на сукупності первинних і вторинних функцій дає змогу створити типологію своєрідних узагальнених лінгвістичних понять, до сфери яких належить самостійна, не підпорядкована іншим лінгвістичним величинам функційно-семантична категорія неозначеності. У сучасній українській літературній мові її призначення полягає в експлікації чітко не визначених, точно не окреслених реалій об'єктивної дійсності, їхніх ознак, властивостей, кількісних, темпоральних, просторових чи інших виявів. На реалізацію всієї цієї змістової палітри спрямовані різнорівневі мовні засоби. Значеннєво-формальний принцип студіювання неозначеності вписується в загальноприйняті засадничі принципи пріоритетної нині функційно-категорійної концепції.

Вичерпності описові розгляданої категорії надає аналіз її комунікативно-прагматичного потенціалу. Такий вимір слугує підґрунтям інтерпретації висловлень, структурованих компонентами з вищим ступенем неозначеності, як яскравіших та експресивніших, хоч і не заперечує наявності вказаних ознак у побудовах, що реалізують часткову неозначеність, коли адресант зумисне замовчує певну інформацію, чим підсвідомо спонукає співрозмовника звернути увагу на інші змістові моменти розповіді, подекуди прогнозує появу супровідного емоційного навантаження, а також передає особливості спілкування людей між собою.

Аналіз неозначеності істотно розширює визначення сукупності її семантично вужчих, конкретніших категорійних виявів – граматичних значень (грамем). Оскільки неозначеності притаманний різний ступінь вираження вказаної семантики, то варто говорити про наявність своєрідних лексичних модифікацій усередині цієї категорійної величини. Наприклад, неозначено-кількісна ознака може бути представлена як надто малий чи надто великий числовий вияв чогось, для темпоральної ознаки характерне вираження невизначеного нетривалого чи надто тривалого проміжку часу. Усі ці часткові вияви узагальненої неозначеної семантики формують неопозитивні відмінності між граматичними значеннями, у реалізації яких беруть участь різнорівневі мовні засоби. Докладно схарактеризувати функційні особливості маркерів розглядуваної категорійної величини дає змогу виразний акцент передусім на їхніх синтаксичних параметрах. Стосунок до простих семантично неускладнених речень чи простих неелементарних стає підґрунтям виділення граем відповідно першого рангу, до яких належать побудовані на основі неозначено маркованих предикатів та субстанційних синтаксем граматичні значення, і другого рангу, що мають своїм опертям синтаксичну спеціалізацію ускладнювальних компонентів.

Морфологічну репрезентацію граем категорії неозначеності здійснюють самостійні частини мови – іменники, прикметники, прислівники, числівники та

дієслова, допоміжну роль виконують службові одиниці – прийменники й частки. Частотою вживання вирізняються передусім займенникові слова. Наприклад: *І ось у хвилину розпачу до хати зайшов **незнайомець**...* (М. Матіос); ***Хтось** сіє жито, **хтось** кує мечі, **хтось** цими мечами долає півсвіту...* (А. Подволоцький); *На місці старого директора сиділа **незнайома** сива жінка* (Люко Дашвар); ***Чиясь** край шляху плаче наречена* (Л. Костенко); ***Десь** тихо, не видимі окові, подзвонюють журавлі...* (Ю. Мушкетик); *...Таї не було **чомусь*** (П. Загребельний); *...**багато** вояків утікало додому...* (В. Шкляр); *Лишилося **чимало** чубатих голів, які пам'ятають ті часи...* (Ю. Мушкетик); *...князь навіть **засумнівався**, чи туди його приведено...* (П. Загребельний); *Загалом ці полки нараховують у своєму складі ще **близько** чотирнадцяти тисяч козаків* (Ю. Сорока); *На тому, низинному боці – густий темний ліс. На конях **навряд чи** й продеремось крізь нього...* (В. Малик); *Там, у Чернівцях, **нібито** була аварія на військовому заводі* (О. Забужко). Типовість чи зумовлена низкою транспозиційних процесів вторинність зазначених маркерів передбачає розмежування відповідно центру та периферії мовного втілення неозначеності. Крім того, компоненти, що перебувають поза межами центральності (ядерності), можуть значною мірою тяжіти до її сфери, репрезентуючи перехід від власне-неозначеності до її неозначено-означеного вираження, тому набувають статусу напівцентрального, або приядерного. Таке функційне призначення притаманне зокрема означальним просторовим (*високо, низько, далеко, близько, глибоко, мілко*, пор. із центральними маркерами *десь, кудись* та ін.) і часовим (*давно, давненько, пізно, рано, раненько, довго, недавно, недовго*, пор. зі спеціалізованими засобами експлікації загалом неозначеного часу *колись, коли-небудь*) прислівникам: *Рябі отари **далеко** паслись на горбі* (Л. Костенко); ***Недовго** мати щось тоді й прожеврїла, щось після того тижнів півтора* (Л. Костенко); числівникам *кілька, кількадесят, кількасот, тисячі, мільйони, мільярди*, які хоч і приблизно, але все ж виявляють стосунок до означено-кількісного маркування предметів: *Від дружини відкотилася добра її частка, **кількасот** верхівців, наставляючи списи, помчали до мосту...* (П. Загребельний); займенниковим словам, що вказують на осіб чи предмети, чимось обмежені, якимись діями, ознаками та ін.: *Щасливий **той**, хто ще не вміє грати* (Л. Костенко), ***Хтось із слуг** приніс відро холодної води, **в когось із солдатів** уранці знайшовся сухар – його розмочили й дали імператриці* (В. Малик). Периферійні маркери не виявляють такого тісного зв'язку із семантикою неозначеності, вони потрапляють у цю зону внаслідок різноманітних функційних зрушень і реалізують тільки один із додаткових аспектів невизначеності. Таке призначення характерне, наприклад, для субстантивів, що мають форму множини й указують на неозначену загальну множинність, якій протиставлена означено виражена партитивна множинність, пор: *парти, будинки і чотири парти, два будинки*; іменників зі значенням збірності, де перетинаються формальна однина й неозначена множина: *козацтво, малеча, професура*. Мовні одиниці, за змістовими параметрами максимально наближені до означеності, експлікують абсолютну периферію. Окрім самостійних частин мови, такий статус виявляють службові одиниці, оскільки вони виконують роль супровідних компонентів, модифікаторів указаної семантики. Наприклад: *Яничарам він (Сулейман. – І. П.) роздав **майже триста***

тисяч дукатів... (П. Загребельний); *Урочище Висока Гребля лежало верст за три від села* (В. Шкляр).

У другому розділі “Синтаксична реалізація неозначеності в простому елементарному реченні” умотивовано вивчення предикатних і субстанційних синтаксем із неозначеною семантикою як своєрідних засобів реалізації категорії неозначеності, виокремлено та проаналізовано дієслівні, відприкметникові, відприслівникові, відчислівникові й відіменникові предикати та суб’єктні, об’єктні, адресатні, локативні й інструментальні субстанційні синтаксеми. Виразний акцент на їхньому внутрішньому семантичному розгалуженні та формальному маркуванні послугували основою для виділення й значеннєво-формального опису чотирнадцяти категорійних значень першого рангу, що становлять своєрідні функційно-семантичні феномени синтаксичного спрямування.

У сучасній українській мові зі словами, які виявляють супровідну семантику неозначеності, пов’язана низка предикатних і субстанційних синтаксем. Опертя на кореляцію понять *дієслівна лексема* – *дієслівна функція* слугує підґрунтям вирізнення дієслівних предикатів, з одного боку, та відприкметникових, відприслівникових, відчислівникових і відіменникових синтаксем, що також виявляють ознаки предикативного моделювання функційно-семантичної категорії неозначеності, – з іншого. У вербальній площині ознакові слова другого різновиду реалізують категорії часу, способу, валентності, особи, числа, а в деяких випадках і виду насамперед за допомогою службових компонентів – зв’язок чи напівзв’язок. На формально-синтаксичному підрівні аналізовані предикати корелюють із дієслівним чи складеним іменним (його прикметниковою, прислівниковою, числівниковою та іменниковою моделями) присудками. Марковані різними лексико-граматичними класами слів ядерні компоненти простих реченнєвих структур чітко окреслюють функційний потенціал мовних одиниць із неозначеною семантикою й дають змогу пов’язані з ними граматичні значення вважати своєрідними функційно-семантичними феноменами синтаксичного спрямування. Зокрема дієслова, що позначають вагання, сумнів, припущення та ін., реалізуючи свою первинну функцію, слугують засобом експлікації граєм *неозначеної дії* (*дебатувати, дискутувати, диспутовати, сперечатися*), *неозначеної дії-стану* (*гадати, вагатися, припускати, зважувати, обмислювати*) і *неозначеної динамічної кількості* (*з’їхатися, понасходитися, понаприїжджати*), наприклад: *Вони б сперечалися довго, бо Кза настійливо домагався свого, а Кончак не мени настійливо перечив йому* (М. Малик); *...виборці вагаються щодо свого рішення* («День», 07. 07. 2016); *Я вже гадаю, чи не пора нам вертатися у людський світ, до людей?* (Ю. Покальчук); *Понаприїжджало людей – тисячі!* (Люко Дашвар). Відприкметникові предикати вказують на точно не окреслені ознаки предметів, істот чи номінацій абстрактного різновиду й моделюють граєми *неозначеної якості* (*Художники, які будували цей собор, невідомі* (П. Загребельний); *...надто великим було Озеро...* (Ю. Покальчук)) та *неозначеної якості-відношення* (*Мокій повів Сірка по лівому схилу балки, котрий був трохи вищий за протилежний...* (Ю. Мушкетик)). Відприслівникові предикати з неозначеною семантикою слугують маркерами граєм *неозначеного стану* (*Невідомо, чи почув це сам Віктор Андрійович, але ось трибуни його прихильників помітно завирували* («День», 26. 08. 2005)), *неозначеної кількості*, засоби вираження

якої віддзеркалюють градацію від невеликої до надто великої сукупності предметів, явищ, процесів тощо (*Цих грошей було замало, навіть на ремонт покрівлі не вистачило б* («День», 31. 07. 2018); *Вишень і досі повно* (Люко Дашвар); *От раніше зірок було видимо-невидимо!* («День», 18. 02. 2000)), та неозначеної кількості-відношення, репрезентанти якої реалізують більший (найбільший) чи менший (найменший) вияв когось (чогось) порівняно з іншим предметом або їхньою сукупністю (*Серед лікарів Чернігівщини найменше хірургів* («Високий вал», 15. 06. 2017); *В Україні найбільше серед усіх країн Європи небайдужих людей...* (ЗІК, 15. 08. 2017)). Відчислівникові предикати пов'язані з грамами неозначеної кількості, що ґрунтується на значенні точно не окресленої кількості когось чи чогось (*Людей, здатних на Вчинок, у суспільстві небагато* («День», 28. 11. 2013); *Людей мільярди...* (Л. Костенко); *Українська добровольча армія нараховує майже півтисячі бійців* («Газета по-українськи», 19. 10. 2018)) та неозначеної кількісно-вікової ознаки, формальні показники якої вказують на приблизний вік когось чи чогось (*...місту тоді було лише кількадесят років* («День», 09. 09. 2013); *Романові тоді було літ сім* (Ю. Мушкетик)). Відіменникові синтаксично вербалізовані мовні одиниці неозначеної семантики експлікують грамами неозначеного стану (*...це був незнайомець...* (О. Волков); *...був той отрок невідомої крові...* (П. Загребельний)), неозначеної кількості (*Зараз світ розмовляє майже сімома тисячами різних мов, в Україні ж їхня звукова палітра нараховує понад сотню* («День», 24. 02. 2004); *Ікона належить до хрестоматійних пам'яток в історії українського мистецтва, а бібліографія його налічує десятки позицій...* («День», 15. 03. 2015)) та неозначеної кількісно-вікової ознаки (*Йому (годинникареві. – І. П.) було, мабуть, уже віки* (Л. Костенко)). Отже, різні за частиномовним вираженням ознакові слова подекуди об'єднує спільна функція, що лежить в основі вирізнення граматичних значень категорії неозначеності.

У маркуванні аналізованої функційно-семантичної категорійної величини беруть участь субстанційні синтаксеми: суб'єктна, яка перебуває в лівобічній позиції й часто корелює з підметом, та правобічні об'єктна, адресатна, локативна й інструментальна, що на формально-синтаксичному підрівні зазвичай виконують роль керованих членів речення. Їхнє внутрішньозначеннєве розгалуження залежить від семантичного різновиду центрального компонента речення – предиката. Розгляд субстанційних синтаксем у ракурсі обов'язковості / необов'язковості передбачає їхній поділ на облігаторні й факультативні. Зорієнтованість на інвентар мовних засобів та їхню ієрархізацію зумовлює розмежування морфологічно-домінантних маркерів і їхніх функційних еквівалентів – периферійних одиниць. Субстанційна семантика становить підґрунтя для виділення грамам: суб'єктної неозначеності, зреалізованої компонентами на позначення невідомого, чітко не окресленого активного виконавця дії, пасивного носія процесуальної, якісної, кількісної ознак чи стану (*Незнайомець засміявся ще дужче* (В. Малик); *В цю мить десь хтось загинув* (Л. Костенко); *Дехто з людей побіг до костелу, що стояв недалеко від цвинтаря через дорогу...* (В. Шкляр)); об'єктної неозначеності, представлені варіантами невідомого, чітко не окресленого об'єкта дії, процесу, стану або якості (*Гетьман отетеріло дивився на незнайомця...* (В. Малик); *Душа жадала весни, а з нею ще чогось невідомого, несподіваного...* (Ю. Мушкетик); *У чомусь винні завжди ми самі*

(Л. Костенко)); *адресатної неозначеності*, категорійне значення якої пов'язане з невідомим, чітко не окресленим адресатом дії чи адресатом якості (*Усе комусь щось пишуть на догоду...* (Л. Костенко); *Немає тяжчого, коли ти винний комусь, цей борг не дає тобі спокійно спати* (І. Білик)); *локативної неозначеності*, що об'єднує різновиди статичного чи динамічного (початкового й кінцевого пунктів та шляху руху) чітко не окресленого простору (*Плантація зовсім недалеко від міста* (П. Загребельний); *...невідь-звідки на дорогу просто перед його носом виргулькнув масивний джип...* (Н. Тисовська); *...а далі ліс, що переходить у густий сосновий бір і тягнеться хтозна-куди...* (М. Олійник)); *інструментальної неозначеності*, змістову основу якої становлять варіанти чітко не окресленого знаряддя дії чи засобу пересування в просторі (*...є дуже багато немужикантів, які вміють на чомусь грати* («День», 03. 09. 2004); *Здалека лунали крики відчаю, розпачу, люди в щось з усіх сил били* (С. Пантук); *А спуститися донизу на чому?* (В. Малик)).

У третьому розділі “Типологія вторинних предикатних синтаксем як засобів експлікації функційно-семантичної категорії неозначеності” схарактеризовано атрибутивні, адвербіальні та модальні синтаксеми з неозначеною семантикою, на функційній спеціалізації яких побудовано класифікаційну сітку граєм другого рангу (виділено одинадцять граматичних значень), окреслено їхню значеннєву палітру й встановлено особливості експлікації; зацентровано на неозначено-модальній модифікації висловлень у сучасній українській літературній мові.

Низка граєм категорії неозначеності ґрунтується на функційній спеціалізації вторинних предикатних синтаксем, що вказують на ускладнення структури реченнєвих побудов, засвідчують наявність транспозиційних процесів і водночас мають супровідну неозначену семантику. До них належать граєми: 1) *атрибутивної неозначеності*, яка виражає точно не окреслені якісні, відносні чи посесивні ознаки субстантивів. Центр мовної репрезентації аналізованих одиниць становлять неозначено марковані прикметники, зокрема й займенникові, та вторинні засоби, поєднані зв'язком керування чи прилягання: *Та по Майдану ходили незнайомі люди...* (Люко Дашвар); *Ваша усмішка може прикрасити чийсь похмурий ранок...* («День», 07. 02. 2013); *Я приїхав на кількаденну конференцію з медичної генетики* («День», 04. 03. 2005); *...він не міг не приїхати, знаючи, що вона поряд. Хоча назвати «поряд» – відстань у тисячі кілометрів, це не просто* (Г. Когут); *Джон-Ей <...> дивився на пусте крісло поряд* (О. Бердник) 2) *адвербіально-способової неозначеності*, експлікованої прислівниками проміжного означально-обставинного розряду, що позначають невідому, чітко не виражену вторинну ознаку протікання дії чи спосіб її реалізації: *Бог добрий, якимось буде* (Л. Когут); 3) *адвербіально-ступеневої неозначеності*, значеннєвий діапазон маркерів якої пов'язаний з указівкою на: а) чітко не окреслений незначний чи надто малий вияв ознаки: *Але спали мало – їх розбудило сонечко* (Л. Когут); б) значний, подекуди надто великий вияв ознаки: – *Все, досить, ми вже й так занадто пустилися берега* (А. Любка); в) більший (найбільший) чи менший (найменший) вияв динамічної ознаки: *При цьому жінка впевнена, що їй пощастило більше, ніж іншим її знайомим...* («Газета по-українськи», 27. 10. 2018); *Найбільше їм дошкуляли голосні качата...* (Л. Когут); г) точно не визначений малий чи великий вияв динамічної ознаки, що увиразнено в контексті: *Маю удостовіритися, наскільки то правда є...* (Д. Міщенко);

4) *адвербіально-темпоральної неозначеності*, варіативність семантичних відтінків якої репрезентують мовні одиниці, що моделюють: а) неозначено-повторювану тривалість дії, процесу, стану, які неодноразово відбуваються в певний чітко не окреслений, достеменно не відомий проміжок часу й можуть повторюватися в момент мовлення: *Лише димок із довжика **роками** курить собі у небо та й курить* (Л. Костенко); б) неозначено-неповторюваний час дії, процесу чи стану, що тривали дуже давно або розпочалися недавно й завершилися до моменту мовлення про них, продовжуються дотепер чи відбуватимуться після моменту мовлення про них: *Вона згадала, що **колись давно** бачила на виставці цікаву картину...* (Л. Когут); *Аліна **якусь мить** пильно вдивляється в образи тіні...* (Дара Корній); *Зрозуміло, це розтягнеться **на тисячі років**...* («День», 19. 08. 2017); ***Пізніше** він пройде по цій дорозі...* (В. О. Шевчук); 5) *адвербіально-просторової неозначеності*, формальні засоби якої здатні позначати: а) локальну ознаку на горизонтальній осі: *...**далеко позаду** почувся кінський тупіт* (В. Малик); б) чітко не визначену просторову ознаку, виявлену на вертикальній осі: *...**десь вгорі** співали тонкими голосами вершини сосен* (О. Бердник); в) динамічну адвербіально-просторову ознаку, переважно початковий пункт руху: ***Десь здалеку** в мелодію поєдинку сил пітьми і світла влітається мелодія гімну Людині...* (О. Бердник); 6) *адвербіально-причинової неозначеності*, що вказує на якусь невідому загальну підставу, невизначену причину як результат, наслідок чогось, підґрунтя для певних дій, вчинків чи як обґрунтування, мотивації наслідку чогось: *Давні книги **невідь-чому** горіли зеленим полум'ям* (В. Шкляр); *...телекомпанії відмовляються робити це з **огляду на якісь** свої **міркування**...* («День», 20. 08. 2005); 7) *адвербіально-цільової неозначеності*, вирізнення якої має своїм опертям значення чітко не окресленої власне-мети чи мети з відтінком присвяти: *Уляна встала із крісла, і її кинуло в жар – боялась, що Галина зайде до неї в кімнату **за чим-небудь**...* (Л. Когут); *Той, хто коли-небудь робив що-небудь не для себе, а для всіх і **в ім'я чогось**, знає це почуття* («День», 26. 02. 2002); 8) *адвербіально-умовної неозначеності*, її змістовий діапазон пов'язаний із вираженням реальної умови, за якої щось відбувається чи могло б відбутися: *А в **разі якогось свавілля** могли б навіть потрапити до в'язниці* («День», 04. 05. 2017); *Найбільш комунікабельний з рибалок – Микола – намагається потрапити на річку **за будь-якої нагоди**, що випала* («День», 21. 12. 2002); 9) *адвербіально-допустової неозначеності*, функційно призначеної для маркування чітко не окресленої невідповідності чи порушення взаємозв'язку між якимись діями, явищами та ін.: *15 років депутатського стажу Сергія Головатого – свідчення того, що право на власну позицію можна зберегти **попри будь-що*** («День», 30. 09. 2005); *...українцям потрібно повірити у свій успіх, **незважаючи на будь-які обставини*** («День», 19. 09. 2018); 10) *модально-гіпотетичної неозначеності*, що експлікує ймовірність, можливість, невпевненість: *Сонце стояло вже високо, **мабуть**, було десь близько полудня* (Ю. Покальчук); *...такий потужний голос в чоловіка, **либонь**, хватило б і на п'ять Полтав* (Л. Костенко); *Якби хтось і побачив цих вершників у червоноармійському виряді, то **навряд чи** звернув би на них особливу увагу* (В. Шкляр); 11) *модально-переповідної неозначеності*, яка реалізує семантику абсолютно невідомого чи частково окресленого, хоч і точно не визначеного джерела інформації або способу її отримання, маркує думки, міркування, розповідь інших

людей, що увиразнює суб'єктивно-модальний зміст висловлення: *Кажуть, то був Чорний Ворон* (В. Шкляр); *Ви багато їздите по світах і маєте інформацію, як то кажуть, з перших рук...* (Д. Павличко).

У сучасній українській мові стосунок до неозначено-модальної модифікації висловлень виявляють структури питальної модальності, які відповідно до різного ступеня вираження неозначеної семантики утворюють центр (загальнопитальні висловлення – маркери узагальненої семантики неозначеності: – *Дякую, пане Кириле! А хліба подати?* (А. Любка)), напівцентр (частковопитальні синтаксичні одиниці як додаткові засоби предикативної, субстанційної, атрибутивної та адвербіальної експлікації неозначеної семантики: *...хто має чим те полум'я збивать?!* (Л. Костенко); *Куди він плив?* (Л. Костенко); *Наскільки українські політики є українськими?* («День», 10. 10. 2003)) і периферію (конструкції з невластиво-питальною модальністю, у яких семантика неозначеності спрямована до нівеляції: *Чи не допомогли б ви посунути столи й стільці, щоб звільнити сцену?* (Є. Кононенко)).

Результати дослідження узагальнено у **висновках**.

Новітні науково-лінгвістичні парадигми засвідчують значні зміни в описі мовних категорій та одиниць, доводять продуктивність апробованої нині функційно-категорійної концепції, спрямованої на забезпечення панорамного опису різноманітних лінгвістичних явищ, вияв комунікативної й прагматичної значущості кожного слова, переконливе обґрунтування його ролі та місця в мовній системі. Важливим й актуальним є виразний акцент на багатовимірності та розмаїтті функційного потенціалу мовних одиниць, їхньому вивченні в аспекті антропоцентризму й когнітивно-комунікативній площині. Дотримання всіх зазначених дослідницьких процедур дає змогу вичерпно проаналізувати категорійні величини, що за своїми кваліфікаційними ознаками чітко вирізняються з-поміж низки традиційно виділюваних. Важливе місце в мовному устрої посідають вирішені на основі мислиннєво-мовленнєвих операцій і пріоритетності змістових параметрів функційно-семантичні категорії, до сфери яких належить категорія неозначеності. Зорієнтованість на схарактеризовані засадничі принципи сприяє вияву її специфіки, зокрема диференційно-семантичних параметрів, рангово представлених функційних зон (первинних і вторинних, пов'язаних із виявом перехідних явищ від власне-неозначеності до неозначено-означеного вираження), особливостей реалізації в різних мовленнєвих ситуаціях тощо.

Акцентування на комунікативно-прагматичному аспекті передбачає студіювання неозначено марковані одиниці з огляду на їхній конкретний вияв у процесі спілкування, у суб'єктно-об'єктній опозиції, специфіку якої відбиває повна чи часткова відсутність інформації в мовців про предмет спілкування, особливість її сприйняття співрозмовником, об'єктивність оцінки мовцем обсягу знань реципієнта та ін., що певною мірою порушує систему комунікативної взаємодії між адресатом та адресантом.

У сучасній українській мові графемне вираження неозначеності безпосередньо пов'язане насамперед із синтаксично орієнтованими маркерами, які увиразнюють її функційно-семантичний статус. З огляду на це доречне розмежування графематичних значень двох рангів. Вияв у межах простих семантично елементарних та неелементарних речень стає основою для виділення графем відповідно першого

рангу, побудованих на основі неозначено маркованих предикатів та субстанційних синтаксем, і другого рангу, модельованих мовними одиницями, що виявляють супровідну неозначену семантику й виконують роль ускладнювальних компонентів. Усі вони ґрунтуються на поєднанні щонайменше двох значень, одне з яких спільне – модифікаційна семантика неозначеності, а інше, зокрема суб'єкте, об'єктне, атрибутивне, адвербіально-темпоральне, адвербіально-просторове та ін., домінантне у визначенні категорійної палітри аналізованих мовних одиниць.

Маркування значеннєвих різновидів неозначеності пов'яне з морфологічним мовним рівнем. Його палітру репрезентують різні за частиномовним статусом одиниці, що нерівномірно відбивають неозначену семантику. Розташування за вказаними спадними характеристиками слугує основою для розмежування морфологічного центру, напівцентру, периферії й абсолютної периферії. *Центральну* сферу експлікують типові, домінантні засоби вираження аналізованої категорійної семантики, що найбільшою мірою охоплюють її функційні різновиди: 1) іменники, прикметники, прислівники, числівники, дієслова, у яких неозначена семантика чітко представлена в межах лексичного значення слова; 2) неозначені займенникові слова, що згідно з новітньою класифікацією частин мови диференційовані на займенникові іменники, займенникові прикметники, займенникові числівники й займенникові прислівники; 3) питально-відносні займенникові одиниці, які беруть участь у моделюванні питального речення чи супроводжуванні неозначено маркованими модифікаторами на зразок *невідомо, незрозуміло, не знати* в інших за метою висловлення структурах; 4) формально не виражені субстантиви-суб'єкти, що функціонують у межах простих неозначено-особових речень. Статус *приядерних* притаманний близьким за функційним потенціалом до центральних мовним одиницям, які репрезентують перехід від власне-неозначеності до її неозначено-означеного вираження. Їхню групу структурують: 1) відносні займенникові слова, що приєднують до головної частини підрядну, переважно підпорядковану слову з неозначеною семантикою; експлікують особу чи предмет, чимось обмежені, якимись діями, ознаками та ін., або є кимось чи чимось із сукупності однотипних істот або предметів; 2) просторові й часові прислівники, значеннєвий діапазон яких максимально наближений до центральних маркерів неозначеності; 3) числівники *кілька, кількадесят, кількасот, тисячі, мільйони, мільярди*, що хоч і приблизно, але виявляють стосунок до означено-кількісного маркування предметів. *Периферійні* маркери не мають такого тісного зв'язку із семантикою неозначеності, оскільки потрапляють у цю зону внаслідок різноманітних функційних зрушень, реалізують її ситуативно та переважно репрезентують один із додаткових аспектів невизначеності, що дає підстави вважати їх синкретичними засобами й транспонованими корелятами маркерів першої групи. Таке призначення виявляють: 1) субстантиви, які мають форму множини, іменники, виражені родовим квантитативною об'єктною партитивністю, та зі значенням збірності, де перетинаються формальна одинина й неозначена множинність; 2) прикметники на позначення приблизного розміру, обсягу, інтенсивності, деяких особливостей зовнішності істот, недостатнього та надмірного ступенів вияву ознаки, ступеньовані форми; 3) прислівники міри й ступеня, що вказують на чітко не виражений великий чи малий вияв вторинної

ознаки, зрідка представлений більшою (найбільшою) або меншою (найменшою) мірою; атрибутивні займенникові прислівники *інакше, по-іншому*, неозначено маркованому змістові яких зазвичай протиставлено відомі способи реалізації дій; 4) означено-кількісні та дробові числівники, що позначають приблизну кількість чогось як певний проміжок чи функціонують із компонентами, що увиразнюють неточність; 5) дієслова, які експлікують збільшення, наростання чого-небудь. У вказаних формальних репрезентантах невизначеною зазвичай є тільки кількісна ознака. Мовні одиниці, за змістовими параметрами максимально наближені до означеності, тобто мають найнижчий рівень вияву неозначеної семантики, моделюють сферу *абсолютної периферії*. До них належать: 1) іменники з т. зв. «стертими» родовими ознаками – назви людей за професією, особливістю діяльності, їхнє конкретне родове значення формально не марковане й набуває конкретизації тільки в контексті; 2) прикметники у формі множини, у яких категорія числа, зокрема вказане граматичне значення, перебуваючи в дериваційних відношеннях з іменниковим, виявляє ознаки похідності, перетворюючись на несамотійне; 3) прислівники *настільки, настільки*, ужиті в складних структурах симетричної будови, що моделюють семантику неозначеності, яка набуває співмірного вияву; обставинні прислівники відіменникового походження – маркери вторинної темпоральної ознаки; 4) означено-кількісні та дробові числівники, якщо їх супроводжують одиниці на кшталт *близько, де, близько, заледве, майже, приблизно, під* та ін. або вони перебувають у постпозиції щодо опорного слова; 5) службові одиниці (прийменники та частки), які виконують роль супровідних компонентів, модифікаторів неозначеної семантики.

Проаналізована й застосована методологічна процедура слугує основою ранжування граем функційно-семантичної категорії неозначеності. Граматичні значення першого рангу пов'язані з предикатною та субстанційною реалізацією неозначеної семантики. З огляду на перший кваліфікаційний принцип доречним є виділення таких граматичних значень: 1) *неозначеної дії*, 2) *неозначеної дії-стану* й 3) *неозначеної динамічної кількості*, формально представлених дієсловами; 4) *неозначеної якості* та 5) *неозначеної якості-відношення*, маркованих відприкметниковими (якості-відношення – ступеньованими) предикатами; 6) *неозначеного стану*, вираженого відприслівниковими та відіменниковими дериватами; 7) *неозначеної кількості*, експлікованої відприслівниковими, відчислівниковими й відіменниковими синтаксично вербалізованими компонентами; 8) *неозначеної кількості-відношення*, на моделюванні яких спеціалізовані ступеньовані прислівники; 9) *неозначеної кількісно-вікової ознаки*, маркованої синтаксично вербалізованими неозначеними числівниками чи їхніми еквівалентами – іменниками, що значною мірою втратили зв'язок із первинним власне-предметним лексичним значенням. Акцент на неозначено маркованих субстанційних синтаксемах лежить в основі розмежування таких граем функційно-семантичної категорії неозначеності: 1) *суб'єктної неозначеності*, 2) *об'єктної неозначеності*, 3) *адресатної неозначеності*, 4) *локативної неозначеності*, 5) *інструментальної неозначеності*.

Категорійну сутність неозначеності також відбивають граматичні значення другого рангу, вирізнення яких невіддільне від функційної інтерпретації їхніх репрезентантів у семантико-синтаксичному, формально-синтаксичному та формально-

морфологічному різновидах. Перебування поза межами чіткої валентної зумовленості, утворення внаслідок транспозиційних процесів і передавання ад'єктивної чи адвербіальної значеннєвої функції слугує основою для виділення граєм: 1) *атрибутивної неозначеності*, 2) *адвербіально-способової неозначеності*, 3) *адвербіально-ступеневої неозначеності*, 4) *адвербіально-темпоральної неозначеності*, 5) *адвербіально-просторової неозначеності*, 6) *адвербіально-причинової неозначеності*, 7) *адвербіально-цільової неозначеності*, 8) *адвербіально-умовної неозначеності*, 9) *адвербіально-допустової неозначеності*. Грамеми з узагальненою семантикою неозначеної адвербіальності з огляду на прислівне чи детермінантне підпорядкування їхніх формальних засобів структурують відповідно дві підгрупи: 1) із неозначеною адвербіально-способовою й адвербіально-ступеневою семантикою; 2) із неозначеною адвербіально-темпоральною, адвербіально-просторовою, адвербіально-причиновою, адвербіально-цільовою, адвербіально-умовною та адвербіально-допустовою семантикою. Первинна репрезентація граматичних значень обох різновидів зазвичай пов'язана з прислівниками, а вторинна – із функційними еквівалентами, транспонованими в адвербіальну сферу з інших частиномовних класів. Виняток становлять грамеми адвербіально-умовної та адвербіально-допустової неозначеності, до ядра формальних маркерів яких належать прийменниково-відмінкові сполуки прислівникового різновиду, зазвичай супроводжувані неозначеними займенниковими прикметниками.

Опис категорійної специфіки неозначеності відбиває її зв'язок із комунікативно спрямованою, побудованою на суб'єктивній основі категорією модальності, зокрема з її ірреальним змістовим відтінком, розмежування різновидів якого відбувається передусім на основі лексичного значення слів, а не їхніх граматичних параметрів. Семантика припущення, невпевненості, з одного боку, і точно не визначеного джерела повідомлення чи способу його отримання, з іншого боку, слугує основою для розмежування модальних значень відповідно гіпотетичності та переповідності, зорієнтованість на які становить основу виділення граєм *модально-гіпотетичної неозначеності* й *модально-переповідної неозначеності*. Центр їхнього мовного втілення – модальні синтаксеми, марковані модальними прислівниками, деякими формами дієслів, сполуками слів та реченнями. Попри наявність названих спільних ознак, аналізовані одиниці виявляють певну відмінність. Зокрема репрезентанти гіпотетичного значення можуть перебувати в детермінантному та прислівному зв'язках, а формальні засоби переповідної модальної семантики – тільки в детермінантному зв'язку. Водночас гіпотетичне й переповідне модальні значення здатні реалізувати деякі частки.

У сучасній українській літературній мові взаємодію функційно-семантичної категорії неозначеності та категорії синтаксичної модальності репрезентують структури питальної модальності. Оскільки роль засобів експлікації питальності припадає насамперед на питальні займенникові слова, які беруть участь у реалізації інших граматичних значень, то виділення ще однієї грамеми безпідставне.

Отже, неозначеність – самотійна, некорелятивна, когнітивно орієнтована функційно-семантична категорія, значеннєво-формальна спеціалізація якої пов'язана з узагальненою семантикою невизначеного, неконкретизованого, неточного вияву кого- або чого-небудь, кількісних, темпоральних, просторових та

інших ознак; структурована чотирнадцятьма грамами першого рангу й одинадцятьма – другого рангу, що перебувають у відношенні неопозитивних відмінностей та альтернатії, і зреалізована морфологічними одиницями, найбільш спрямованими на її вираження (центральною) та різною мірою віддаленими від ядра (напівцентральною, периферійною й абсолютно периферійною).

Перспектива студіювання пов'язана з комплексним описом інших функційно-семантичних категорій сучасної української літературної мови, побудованим на запропонованій у дисертації методології дослідження категорії неозначеності.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Хохрякова І. П. Засоби репрезентації та внутрішнє семантичне розгалуження неозначеності в сучасній українській літературній мові (на матеріалі творів Любка Дереша) // Молодий вчений : науковий журнал. Херсон : ТОВ «Видавничий дім «Гельветика», 2016. № 3 (30). 2016. С. 554–557.

2. Хохрякова І. П. Функційно-семантичні вияви категорії неозначеності в сучасній українській мові // *Litteris et Artibus*: нові горизонти : збірник наукових статей / за заг. ред. Р. О. Дубровського. Хмельницький : ФОП Цюпак А. А. 2017. Вип. I. С. 77–83.

3. Поляк І. П. Комунікативно-прагматична спеціалізація та формально-граматична репрезентація неозначеності в українській мові // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: «Філологія» : зб. наук. праць / гол. ред. І. В. Ступак. Одеса : Міжнар. гуманіт. ун-т, 2018. Вип. 32. Т. 1. С. 200–202.

4. Поляк І. П. Структурно-семантична організація категорії неозначеності // Лінгвістичні студії : зб. наук. праць / Донецький нац. ун-т ім. Василя Стуса; гол. ред. А. П. Загнітко. Вінниця : ДонНУ ім. Василя Стуса. 2018. Вип. 35. С. 47–52.

5. Поляк І. П. Функційний принцип опису мовних одиниць і категорій у сучасній лінгвістиці // Розвиток філологічних наук: європейські практики та національні перспективи : Міжнародна науково-практична конференція, м. Одеса, 26–27 жовтня 2018 року. Одеса : Південноукраїнська організація «Центр філологічних досліджень», 2018. С. 30–32.

6. Поляк І. П. Атрибутивне вираження неозначено-кількісної семантики в сучасній українській літературній мові // Закарпатські філологічні студії / ДВНЗ «Ужгород. нац. ун-т» ; гол. ред. І. М. Зимомря. Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2018. Вип. 5. Т. 2. С. 17–22.

7. Поляк І. П. Категорія неозначеності в системі функційно-семантичних категорійних одиниць // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: «Філологія» : зб. наук. праць / гол. ред. І. В. Ступак. Одеса : Міжнар. гуманіт. ун-т, 2018. Вип. 35. Т. 1. С. 40–43.

8. Поляк І. П. Предикативна реалізація неозначено-кількісної семантики в сучасній українській літературній мові // Науковий вісник Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія : «Філологічні науки» (мовознавство) : зб. наук. праць / гол. ред. О. П. Кушлик. Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2018. № 10. С. 104–108.

АНОТАЦІЯ

Поляк І. П. Функційно-семантична категорія неозначеності в сучасній українській літературній мові. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.01 – українська мова. – Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки Міністерства освіти і науки України, Луцьк, 2019.

Дисертація – перше в новітній лінгвоукраїністиці концептуально цілісне дослідження самотійної, некорелятивної, когнітивно орієнтованої функційно-семантичної категорії неозначеності, яку розглянуто крізь призму функційно-категорійної концепції та з огляду на пріоритетність змістових параметрів, сукупність рангово представлених функційних зон і засобів маркування.

Визначено внутрішню організацію категорії неозначеності; розмежовано граматичні значення першого рангу, побудовані на основі неозначено маркованих предикатів та субстанційних синтаксем (чотирнадцять граем), і другого рангу, модельовані мовними одиницями, що виявляють супровідну неозначену семантику та виконують роль ускладнювальних компонентів (одинадцять граем). На основі чинного термінологічного апарату створено поняття на їхнє позначення.

Докладно схарактеризовано морфологічну палітру засобів експлікації неозначеності, які відповідно до нерівномірності її віддзеркалення ранжовано на центр, напівцентр, периферію й абсолютну периферію.

Ключові слова: функційно-семантична категорія неозначеності, граема, предикат, субстанційні, атрибутивні, адverbіальні синтаксеми, модальність, транспозиція.

АННОТАЦИЯ

Поляк И. П. Функционально-семантическая категория неопределенности в современном украинском литературном языке. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.01 – украинский язык. – Восточноевропейский национальный университет имени Леси Украинки Министерства образования и науки Украины, Луцк, 2019.

Диссертация является первым в новейшей лингвоукраинистике концептуально целостным исследованием самостоятельной, некоррелятивной, когнитивно ориентированной функционально-семантической категории неопределенности, рассматриваемой сквозь призму функционально-категориальной концепции и с учетом приоритетности содержательных параметров, совокупности рангово представленных функциональных зон и средств маркировки.

Установлена внутренняя организация категории неопределенности; разграничиваются грамматические значения первого ранга, образуемые на основе неопределенно маркированных предикатов и субстанциональных синтаксем (четырнадцать граммем), и второго ранга, моделируемые языковыми единицами, которые содержат сопроводительную неопределенную семантику и исполняют роль

усложняющих компонентов (одиннадцать грамем). На основе существующего терминологического аппарата созданы понятия для их обозначения.

Подробно охарактеризована морфологическая палитра средств экспликации неопределенности, которые в соответствии с неравномерностью ее отражения ранжирована на центр, полуцентр, периферию и абсолютную периферию.

Ключевые слова: функционально-семантическая категория неопределенности, граммема, предикат, субстанциальные, атрибутивные, адвербиальные синтаксемы, модальность, транспозиция.

SUMMARY

Poliak I. P. Functional-semantic category of insignificance in modern Ukrainian literary language. – Manuscript.

Thesis for the Candidate Degree in Philology, specialty 10.02.01 – Ukrainian language. – Lesia Ukrainka Eastern European National University of Ministry of Education and Science of Ukraine, Lutsk, 2019.

The thesis is the first conceptually integral study of the functional semantic category of insignificance in the latest linguistic Ukrainian studies, which is considered through the prism of the priority of the content parameters and considering the set of ranked functional zones, primary and secondary means of explication. Comprehensive description of the category under consideration provided its analysis in the aspect of anthropocentrism and cognitive-communicative and pragmatic area.

In the dissertation paper the grammatical structure of insignificance is determined, which is based, first of all, on its syntactically oriented markers. The morphological palette of explication means of undetermined semantics is characterized. According to the unevenness of its reflection, in particular in view of the decreasing expression of the indicated meaning, is ranked on the center, half center, periphery and absolute periphery. The *central* sphere includes typical, dominant means of expressing the analyzed categorical semantics that mostly cover its functional varieties, primarily nouns, adjectives, adverbs, numerals, verbs and undefined pronoun words, in which insignificance is clearly represented within the lexical meaning of the word. The status of *semi-central* is given close to the functional potential of the central linguistic units, representing the transition from insignificance to its undefined-significant expression. Within the boundaries of the *peripheral*, markers that do not have such a close connection with the semantics of insignificance are considered, because they fall into this zone due to various functional changes. These markers actualize it situationally and predominantly represent one of the additional aspects of insignificance, which gave reason to consider them syncretic means and transposed correlates of markers of the first group. The linguistic units, which are as close as possible to the significance perform the role of the accompanying components, that is, they have the lowest level of expression of undefined semantics, are considered *absolutely peripheral*.

The reasonableness of the internally structural organization of the category of insignificance is ensured by distinguishing and ranking its grammemes. The grammatical meanings of the first rank are constructed on the basis of undefined marked predicates and substantive syntaxes. The grammatical meanings of the second rank are modeled by the

linguistic units, which reveal the accompanying undefined semantics and perform a role as the complicating components. It is proved that the concept's correlation of the *verbal token- the verbal function* serves as the basis for the opposition of verbal predicates from the adjective, adverbial, numeric, syntactically verbalized units. All varieties of sign words participate in the simulation of such grammes of functionally-semantic category of insignificance: 1) *indefinite action*, 2) *indefinite action-state*, 3) *indefinite dynamic amount*, 4) *indefinite quality*, 5) *indefinite quality-ratio*, 6) *indefinite state*, 7) *indefinite number*, 8) *indefinite number-ratio*, 9) *indefinite quantitative-age attribute*. The grammatical values associated with the substantive realization of indefinite semantics include: 1) *subjective insignificance*, 2) *objective insignificance*, 3) *target insignificance*, 4) *locative insignificance*, 5) *instrumental insignificance*.

The categorical essence of the grammes of the second rank is characterized by the functional interpretation of their representatives – adjectives, adverbs and transposed into the adjective and adverbial spheres of other part-language classes. The presence of these formal means beyond the strict valence condition, formation as a result of transposition processes and the realization of an adjective or adverbial semantic function laid the basis for the allocation of grammes: 1) *attributive insignificance*; 2) *adverbial-method insignificance*; 3) *adverbial-degree insignificance*; 4) *adverbial-temporal insignificance*; 5) *adverbial-dimensional insignificance*; 6) *adverbial-causal insignificance*; 7) *adverbial-target insignificance*; 8) *adverbially-conditional insignificance*, 9) *adverbial-admissible insignificance*.

The connection of categorical specificity of insignificance with a communicatively directed, constructed on a subjective basis by the category of modality, in particular with its unreal meaningful tone was motivated. Given the semantics of assumption and uncertainty, on the one hand, of the precisely undetermined source of the message or method, on the other hand, is delimited in accordance with *the grams of modal-hypothetical insignificance* and *modal-reciprocal insignificance*.

The insignificance is interpreted as an independent, non-correlated, cognitively oriented functional-semantic category, the semantic-formal specialization of which is related to the generalized semantics of an indeterminate, non-contextual, inaccurate manifestation of somebody or something, quantitative, temporal, dimensional, and other features; structured by fifteen grammes of the first rank and eleven of the second rank which are in relation to neopositive distinctions and alternatives, and realized by the morphological units most focused on its expression (central) and to varying degrees distant from the nucleus (semi-central, peripheral, and absolutely peripheral).

Key words: functional-semantic category of insignificance, gramm, predicate, substantive, attributive, adverb syntaxes, modality, transposition.

Підписано до друку 26.04.2019 р. Формат 60х84 1/16. Папір офсетний.

Друк на різнографі. Обсяг 0,9 ум. друк. арк. 0,9 обл.-вид. арк.

Наклад 100 пр. Зам. 48. Видавець і виготовлювач – Вежа-Друк
(м. Луцьк, вул. Шопена, 12, тел. (0332) 29-90-65).

Свідоцтво Держ. комітету телебачення та радіомовлення України
ДК № 4607 від 30.08.2013 р.